

Іванченко М. Ю.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
E-mail: ivalexiv1979@ukr.net

СПОСОБИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ОХОРОНИ ПРАЦІ

У статті розглядаються способи та особливості перекладу англійської термінології охорони праці на прикладі текстів англійської науково-технічної літератури. Проводиться дослідження основних складнощів, які виникають при відтворенні українською мовою термінології досліджуваної галузі. Аналізуються основні прийоми перекладацьких трансформацій, що є типовими саме для перекладу англійських термінів галузі охорони праці.

Ключові слова: термін, охорона праці, трансформації, мова перекладу, вихідна мова.

Однією із найскладніших проблем лінгвістики та перекладознавства є переклад термінології, оскільки терміни належать до лексики, яка розвивається швидкими темпами, користується попитом у фахівців різних сфер та різних мов. Причинами виникнення складнощів при перекладі термінів є не тільки необхідність володіння інформацією про етимологію, класифікацію, функціонування термінів, але і наявність мінімальних фонових знань відповідної галузі.

Актуальність цієї наукової розвідки зумовлена тим фактом, що галузь охорони праці бурхливо розвивається у світі в цілому та в Україні зокрема. Своєю чергою, таке міжнародне спілкування фахівців вимагає адекватного розуміння та перекладу термінів. У центрі уваги згаданої галузі є людина, зокрема працівник.

Людство, проте, ще й досі не навчилось надійно захищати людину у процесі її повсякденної праці. Так, за даними Всесвітньої організації охорони праці, на сьогодні смертність від нещасних випадків займає третє місце після серцево-судинних та онкологічних захворювань. Страждають переважно працездатні люди віком до 40 років. Щохвилини у світі на виробництві гине людина.

Протягом останніх років у фокусі уваги лінгвістів перебуває переклад фахових текстів, зокрема термінологічних одиниць, розкриття та передача засобами української мови іншомовних реалій та особливості відтворення останніх у науково-технічних текстах.

Специфіка терміносистем української та англійських мов, особливості перекладу термінологічних одиниць є об'єктом наукових розвідок таких вчених, як Л. Алексеєва, О. Ахманова, В. Виноградов, Г. Винокур, В. Даниленко, Н. Захарчук, В. Карабан, Т. Кияк, В. Комісаров, С. Радецька, Ф. Скороходько, Л. Черноватий. Зокрема, вчені активно займаються розробкою питань стандартизації національної термінології, створення галузевих словників, утворення нових термінів, що забезпечує взаєморозуміння між фахівцями.

Мета статті полягає у виявленні та комплексному аналізі способів перекладу термінології охорони праці на прикладі текстів англійської науково-технічної літератури.

В рамках проведеного нами дослідження ми інвентаризували 300 англійських термінологічних одиниць охорони праці та проаналізували способи відтворення останніх українською мовою.

У результаті аналізу ми визначили, що переважна більшість термінів перекладається за допомогою такого прийому перекладацької трансформації, як експлікація, або опис значення.

Експлікація полягає у перетворенні в експліцитну тієї імпліцитної інформації, яка міститься у вихідному тексті та адекватно сприймається носієм мови [1, с. 12].

Поняття експлікації чітко не окреслено, оскільки теоретики перекладу розуміють її по-різному. Однак усі науковці погоджуються,

що експлікація як один з видів адаптації сприяє вирішенню завдань в тих випадках, коли власне переклад є неможливим.

До основних прийомів експлікації Т. А. Алексеїцева відносить прийом перекладу без еквівалентної лексики через пояснення, що заміщає собою вихідний елемент (парафразу або описовий / пояснювальний переклад) [1, с. 15].

Загалом вчені дійшли до висновку, що спонукальним чинником застосування експлікації виступає бажання донести інформацію, сприяти її сприйняттю і забезпечити успіх комунікації, котра ускладнена лінгвоетнічними бар'єрами. Щодо недоліків цього прийому перекладацької трансформації, то, наприклад, В. Н. Комісаров вважає таким громіздкість і багатослівність. Тому найбільш успішно цей спосіб перекладу застосовується в тих випадках, де можна обійтися порівняно коротким поясненням [7, с. 184].

Серед інвентаризованих нами термінів охорони праці 98 одиниць перекладаються українською мовою за допомогою вищезгаданого перекладацького прийому. Наприклад: *screwed* – *закріплений гвинтами*, *wattage* – *потужність у ваттах*, *tanning lamp* – *лампа для засмаги*, *pollutant* – *забруднювач навколишнього середовища*.

Загалом усі термінологічні одиниці, котрі експлікуються, ми умовно розділили на дві групи. Першу формують терміни, що трансформуються шляхом додавання слів для адекватного відтворення мовою перекладу, наприклад *salt imbalance* – *порушення сольового балансу*, *sciatic neuralgia* – *невралгія сідничного нерва*, *slack* – *вугільний пил*, *sufficient heat* – *достатній рівень тепла*, *take the precautions* – *вживати запобіжних засобів*, *vital substances* – *життєво важливі речовини*.

Друга група складається з лексичних одиниць, які перекладаються українською мовою цілим реченням, яке передає зміст, або іншими словами описують значення терміна, наприклад: *neuro-paralytic agents* – *речовини, що спричиняють нервово-*

паралітичні реакції, *radiogenic cancer* – рак, спричинений радіоактивним впливом, *uranium miner* – шахтар, що працює на урановій копальні, *wage replacement* – компенсація в розмірі заробітної плати, *wage and hour division* – розподіл годин роботи та заробітної платні.

Досить продуктивним для термінів охорони праці виявився такий перекладацький прийом, як компресія. Специфіка та особливості застосування цього прийому згадуються у працях таких вчених як О. Бреус, Т. Казаков, Ю. Камінський, В. Карабан, Л. Нелюбін, В. Мирошніченко та ін.

У тлумачному перекладознавчому словнику Л. Л. Нелюбін подає наступне визначення компресії: «Економія мовних засобів для вираження того ж змісту» [11, с. 85]. На думку автора, компресія досягається шляхом опущення «надлишкових» елементів висловлювання або за рахунок використання компактніших конструкцій. В. І. Карабан, навпаки, наголошує на тому, що причинами існування компресії, перш за все, є особливості граматичної будови мови перекладу. Однак вчений не виключає також прагматичні та стилістичні чинники [5, с. 270].

У перекладацькій практиці розрізняють два різновиди компресії: заміну та вилучення. В рамках нашого дослідження ми виявили 10 прикладів, які перекладаються за допомогою згаданої перекладацької трансформації.

Вчені розрізняють кілька підвидів заміни у випадку компресії. Переклад окремих англійських термінів охорони праці передбачає використання такого підвиду, як «заміну словосполучення на слово», що часто зумовлено особливостями словотвірної системи мови перекладу, наприклад: *black lung* – антракоз, *safety relief valve* – запобіжний клапан, *spontaneous ignition* – самозаймання.

Одним із виявів компресії є вилучення певних компонентів словосполучення чи виразу. Такі зміни зумовлені різницею у граматичній будові та традиціях мовлення залучених мов. В

рамках дослідження ми виявили підвид, що має назву «вилучення слова зі словосполучення», що полягає в заміні на менше словосполучення та зумовлене нормами сполучення слів у відповідній мові, наприклад: *acute or chronic body poisoning* – *гостре або хронічне отруєння*, *anti-glare safety glasses* – *антиблікові окуляри*, *self-sustaining reaction* – *самостійна реакція*.

Дослідження інверсії в англійській мові привертало до себе увагу лінгвістів протягом років. Так, різні аспекти інвертованого порядку слів знайшли своє відображення у працях І. В. Арнольда, І. Р. Гальперіна, М. П. Івашкіна, О. М. Мороховського, М. С. Онищенко та ін.

Термін «інверсія» має латинське походження (*inversion* – перевертання; перестановка) і визначається як порушення характерного прямого порядку слів [4, с. 148].

В нашому дослідженні ми інвентаризували 20 термінів галузі охорони праці, які перекладаються українською мовою шляхом інверсії. Усі терміни ми поділили на 4 групи за принципами перекладу. Так, до першої групи ми віднесли двоскладові термінологічні одиниці, що перекладаються за схемою $A+B=B+A$: *air density* – *цільність повітря*, *air ionization* – *іонізація повітря*, *beryllium sensitivity* – *чутливість до берилію*, *muscle rigidity* – *задубіння м'язів*, *power flow* – *потік енергії*, *steam leak* – *просочування пари*.

Другу групу становлять трискладові терміни, переклад яких здійснюється за схемою $A+B+C=A+C+B$. Наприклад: *adjustable contrast settings* – *регульовані параметри контрастності*, *adjusting the light source* – *регулювання джерела світла*, *burning agent sand irritants* – *опікові та подразнювальні речовини*, *non-stop electricity supply* – *безперервне постачання електроенергії*.

Третю групу складають терміни охорони праці, що перекладені за принципом $A+B+C=C+A+B$: *airflow direction* – *напрямок повітряного потоку*, *blood supply organs* – *органи кровопостачання*.

Схема $A+B+C=C+B+A$ формує 4 групи: *radiant heat flux* – потік теплового випромінювання, *skin and muscle vasoconstriction* – звуження судин м'язів та шкіри, *energy transmission channel* – канал передачі енергії, *indoor air temperature* – температура повітря у приміщенні.

Один із способів перекладацьких трансформацій має назву генералізація. Принцип цього прийому полягає в заміні одиниці мови оригіналу, що має вужче значення, одиницею мови перекладу з ширшим значенням [7, с. 193], або, іншими словами, поняття нижчого рівня заміщується поняттям вищого рівня.

Приклад генералізації як перекладацької трансформації спостерігаємо у наступному прикладі: термін охорони праці *halt of lungs and heart functions* перекладається як «повне припинення роботи легенів та серця». Дієслово *to halt* походить від німецького *halt machen (halten – 'to hold')*. У словнику Коллінз воно тлумачиться наступним чином: «when something such as growth, development, or activity halts or when you halt it, it stops completely» [14]. В такому випадку українською мовою ця частина терміну відтворюється шляхом експлікації як повне припинення, водночас *function* трансформується як *робота*. Можна сміливо твердити, що має місце генералізація, оскільки *функція*, відповідно до словника української мови, визначається як «специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин» [2, т. 10, с. 653]. Водночас *робота* є поняттям вищого рівня, оскільки *робити* – «діяти, поводитися яким-небудь способом, чином. Займатися якою-небудь справою, діяльністю» [2, т. 8, с. 587].

За тим самим принципом перекладається термін *medical coverage* як *медичне страхування*. Іменник *coverage* номінує «загальну суму ризику, покриту договором страхування» [14], в Оксфордському словнику цей субстантив тлумачиться як «the amount of protection given by an insurance policy» [15]. Поняття страхування в українському варіанті є терміном вищого рівня

організації, або, іншими словами, гіпонімом. У словнику української мови подано наступне визначення останнього: «Форма відшкодування збитків за рахунок страхового фонду окремим особам чи установам, майно яких зазнало пошкодження від стихійного лиха або нещасного випадку, і матеріального забезпечення громадян при втраті ними працездатності, смерті годувальника і т. ін.» [2, т. 9, с. 757].

Ще один ілюстративний приклад генералізації фіксуємо серед термінів охорони праці, що стосуються *Industrial Noise – Harmful Effect on Human Being and Ways of Efficient Protection*. У контекстах цього розділу трапляється термін *marginal return*, який мовою перекладу відтворюється як *гранична віддача*. Генералізація прослідковується, оскільки ад'єктив *marginal* тлумачиться у словнику англійської мови наступним чином: «Close to the limit of profitability, especially through difficulty of exploitation» [15]. Однак *граничний* є поняттям, яке позначає явища більш загального рівня, як-от «який стоїть на границі (у 1 знач.) чого-небудь» [2, т. 2, с. 157].

За визначенням В. Н. Комісарова, конкретизація значення – це заміна слова чи словосполучення мови оригіналу з ширшим предметно-логічним значенням словом чи словосполученням мови перекладу з вузким значенням [7, с. 213],

Застосування такого прийому перекладу знаходимо у термінах електробезпеки. Так, англійський термін *closed sheet* відтворюється українською як *суцільне огородження*. Дієприкметник *closed* англійською тлумачиться як «not open, *Geometry* (of a curve or figure) formed from a single unbroken line» [15]. Водночас іменник *sheet* має значення «abroad flat piece of material such as metal or glass» [15], його синонімами є такі лексичні одиниці, як *pane, panel, piece, plate, slab* [15]. Проте українське слово *огородження* тлумачиться як «паркан, стіна, тин і т. ін., які оточують що-небудь, відмежують що-небудь огорожею» [2, т. 5, с. 620].

Отже, в англійському терміні на перший план висуваються фізичні властивості позначуваного об'єкту, такі як цілісність, непошкодженість, матеріал, з якого виготовлений, а в українській мові, попри фізичні властивості, конкретизується його призначення та функції.

Ще один яскравий приклад перекладацької трансформації, відомої як конкретизація, спостерігаємо у наступному випадку: *gravity tank* – *водонапірний резервуар*. В Оксфордському словнику англійської мови *gravity* тлумачиться як «the force that attracts a body towards the centre of the earth, or towards any other physical body having mass» [15]; іншими словами, йдеться про загальну властивість, що притаманна усім фізичним тілам навколишньої дійсності. Українською мовою це поняття трансформується у *водонапірний*, тобто такий, «який подає воду під дією тиску» [2, т. 1, с. 721].

Таким чином, тут має місце конкретизація, оскільки загальне поняття «гравітаційний» конкретизується як водонапірний, зумовлений згаданою фізичною властивістю у конкретному випадку.

У наступному прикладі спостерігаємо явище конкретизації як уточнення, вираження у більш конкретній формі. Термін *young workers* перекладається українською як *недосвідчені співробітники*. Прикметник *young* означає «having lived or existed for only a short time» [14], або «який має небагато років, не досяг зрілого віку; юний» [2, т. 4, с. 786]. В українській мові спостерігаємо уточнення, оскільки *молодий* вживається англійською не тільки і не завжди відносно вікових ознак суб'єкту, але і терміну перебування на роботі/посаді в організації, або стосовно навиків, якими володіє робітник, оскільки недосвідчений – це «який не має достатнього досвіду, знань, потрібних в якій-небудь справі, професії і т. ін.» [2, т. 5, с. 298]. Так *young* в англійській уточнюється як *lack of experience* в українській мові.

За таким самим принципом відтворюється українською мовою термін *fine particles*. В англійському варіанті надається інформація

лише про таку фізичну властивість, як розмір: «made or consisting of small particles the soils were all fine silt» [14], тоді як українською вказується ще і на дисперсні властивості речовини, тобто такі, «які перебувають в стані розпилення, розпорощення» [2, т. 2, с. 285]. Звідси *fine particles* – тонкодисперсні частинки.

Серед інвентаризованих нами термінів ми виявили такі, що відтворюються українською мовою за допомогою антонімічного перекладу. Прийом антонімічного перекладу полягає в передачі поняття протилежним, часто із запереченням, тобто антонімом-відповідником слова. На думку В. Н. Комісарова, суть прийому антонімічного перекладу полягає у використанні в перекладі слова або словосполучення, яке має значення, протилежне значенню відповідного англійського слова або словосполучення, вжитого в оригіналі [7, с. 357].

Так, термін *smoke control system* перекладається як *система протидимного захисту*. В англійському трискладовому термінівживається іменник *control* «as witch or other device by which a device or vehicle is regulated» [14], тоді як в українській мові він актуалізується як захист – «оборона, охорона кого, чого-небудь від нападу, замаху, удару ворожих, небезпечних дій» [2, т. 3, с. 379]. Тобто у мовній свідомості англійців на перший план висувається контроль над вмістом диму (небезпекою), натомість в українській – захист від дії останнього. Більше того, у мові перекладу цей термін відтворюється із префіксом *проти-*, що у термінах-іменниках має предикативне значення «боротьби із чим-небудь, захисту від чого-небудь» [13, с. 118].

Застосування прийому антонімічного перекладу зумовлене різницею «образних аналогово-асоціативних уявлень про світ, що існують в національній свідомості певного етносу та експлікується у мові» [8, с. 125].

Ще один приклад застосування вищезгаданого прийому є переклад двоскладового англійського терміну охорони праці *gas-*

mask, який українською відтворюється як *протигаз*. Подібний вибір мовних засобів пояснюється специфікою сприйняття екстралінгвального явища носіями відповідних мов. Так, в англійській мові наголошується на індивідуальному засобі захисту «*aprotectivemaskusedtocoveraperson'sfaceasadefenceagainstpoisongas*» [14], тоді як в українській мові на перший план висувається шкідлива дія газу, відмежування, боротьба з ним, як-от: «протигаз – спеціальний прилад для захисту органів дихання, обличчя та очей від шкідливої дії отруйних речовин» [2, т. 8, с. 317].

Приєм калькування застосовується при перекладі 30 термінів досліджуваної галузі. Цей спосіб перекладацьких трансформацій полягає у перекладі слів, словосполучень чи виразів шляхом точного відтворення засобами мови перекладу їхньої морфемної або словесної структури. Л. Ф. Дмитрієва вважає, що калькування застосовується перекладачами у тих випадках, коли необхідно створити осмислену одиницю у перекладному тексті та при цьому зберегти елементи форми або функції вихідної одиниці [3, с. 150]. Об'єктом наукового інтересу калька постає у таких вчених, як В. Бед, Л. П. Єфремов, Т. І. Зеленіна, І. Ф. Наркевич, В. А. Ткаченко та інші.

Серед інвентаризованих нами термінологічних одиниць згаданим способом перекладаються наступні: *reflecting shield* – відбивальний екран, *regulating clock* – регулятивний годинник, *rubber carpet* – гумовий килимок, *occupational disease* – професійне захворювання, *occupational hazard* – професійний ризик, *production sanitation* – виробнича санітарія.

Отже, складність перекладу термінів галузі охорони праці полягає у розкритті та передачі англomовних реалій засобами української мови. Головним завданням перекладача залишається підбір релевантного способу перекладу, котрий забезпечить максимально точне відтворення значення термінів. В рамках нашого дослідження 60 термінів досліджуваної галузі, що становить 18%, відтворюються за допомогою калькування.

Перекладацька трансформація, що має назву експлікація, або опис значення, застосовується для перекладу 98 термінів – 30 %; інверсія – 12 %; генералізація – 12 %; компресія – 7,5 %; конкретизація – 7,5 % і антонімічний переклад – 3 %.

Перспективою дослідження є аналіз синтаксичних проблем перекладу науково-технічних текстів галузі охорони праці.

Список використаної літератури

1. Алексейцева Т. А. Экспликация как способ преодоления межъязыковой и межкультурной ассиметрии в переводе: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Т. А. Алексейцева. – СПб, 2009. – 22 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Дмитриева Л. Ф. Курс перевода / Л. Ф. Дмитриева, С. Е. Кунцевич. – М., 2008. – 303 с.
4. Етимологічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 1982–2012.
5. Карабан В. І. Переклад з української мови на англійську. навчальний посібник-довідник / В. І. Карабан, Дж. Мейс. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2003. – 608 с.
6. Кияк Т. Р. Основи терміногворення. / Т. Р. Кияк, А. С. Дьяков, З. Б. Куделько. – К.: Наукова думка, 2000. – 206 с.
7. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учебник / В. Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
8. Кравцова Ю. В. Особенности индивидуальной метафорической картины мира // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – Вип. 6: збірник наукових праць. – К., 2011. – 246 с.
9. Матвеева О. В. Лексическое калькирование как результат лингвокультурного влияния в условиях межкультурной коммуникации: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – теория языка / О. В. Матвеева. – Саратов, 2005. – 216 с.
10. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка / О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. – К.: Вища школа, 1984. – 248 с.

11. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. – М. : Флинта: Наука, 2003. – 320 с.

12. Скороходько Е. Ф. Сучасна англійська термінологія / Е. Ф. Скороходько. – К. : Український інститут лінгвістики і менеджменту, 2002. – 76 с.

13. Содомора П. Греко-латинські префікси та їх відображення в українській філософській та медичній термінології / Павло Содомора, Володимир Мартин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 709 : Проблеми української термінології. – С. 116–120.

14. Collins English dictionary [online]. – Mode of access: <https://www.bookdepository.com>

15. Oxford living dictionaries [online]. – Mode of access: <https://en.oxforddictionaries.com>

Иванченко М. Ю. Способы и особенности перевода английской терминологии охраны труда.

Аннотация

В статье рассматриваются способы и особенности перевода английской терминологии охраны труда на примере текстов английской научно-технической литературы. Исследуются основные проблемы, возникающие при воспроизведении терминологии этой области на украинском языке. Анализируются разные приемы переводческих трансформаций, которые являются типичными именно для перевода английских терминов сферы охраны труда.

Ключевые слова: термин, охрана труда, трансформации, язык перевода, исходный язык.

Ivanchenko M. U. Methods and features of translation of English occupational safety terminology.

Summary

One of the most difficult problems of linguistics and translation studies is the terminology translation, because terms belong to a vocabulary that develops rapidly, is in demand by specialists from different spheres and languages. The reasons of the difficulties in translating the terms is the need to possess information not only about etymology, the classification, the terms functioning, but the minimum back ground knowledge of the corresponding

branch as well. The purpose of the paper is to identify and to fulfill the complex analysis of occupational safety terminology translating methods on the example of English scientific and technical texts. The object of this study is English occupational safety terms. The subject is the specificity of translation transformations, which are typical for the translation of terminological units of the investigated branch. Research material consists of 300 terms, inventories from professional English texts. The complexity of occupational safety terms translation is the disclosure and transfer of English-language realities by means of Ukrainian language. The main task of an interpreter remains the selection of a relevant translation method, which will ensure the maximum accurate reproduction of the terms meaning. Within our study, 60 occupational safety terms, representing 18%, are reproduced by means of calcining. The translation transformation, called explication or description of meaning, is used to translate 100 terms – 30%, inversion – 12%; generalization – 12%; compression – 7.5%; specification – 7.5% and antonimical translation – 3%. The prospect of the study is to analyze the syntactic problems of scientific and technical occupational safety texts translation.

Keywords: term, occupational safety, transformation, target language, source language.